

УДК: 378.371+637.016

С.Д. Ключева

старший викладач кафедри музичного мистецтва та хореографії

ПНПУ ім.К.Д. Ушинського

Ключева С. Д. Естетика хореографії в підготовці майбутніх учителів мистецтва / С. Д. Ключева // III Мистецько-педагогічні читання пам'яті професора О. Я. Ростовського на тему «Мистецька освіта України : європейський вектор розвитку» (13 березня, 2019 р.). – Ніжин : Ніжинський державний університет, 2019. – С. 56-58.

С.Д. Ключева

старший преподаватель кафедры музыкального искусства и хореографии

ЮНПУ им.К.Д. Ушинского

ЭСТЕТИКА ХОРЕОГРАФИИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСКУССТВА

S. Kiyuyeva

Senior Lecturer of the Department of Music Art and Choreography of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

AESTHETICS OF CHOREOGGAPHY IN THE TRAINING OF FUTURE ART TEACHERS

В статье рассматривается хореографическое искусство как способ формирования целостной системы художественных ценностей, всеобщего формирования личности. В формировании эстетической культуры личности хореографическое искусство является важным аспектом эстетического воспитания.

Ключевые слова: хореографическое искусство, художественно-эстетическое воспитание, художественно-творческая деятельность, ценностные ориентации.

У статті розглядається хореографічне мистецтво як засіб формування цілісної системи художніх цінностей, засіб всебічного формування особистості, її національної свідомості, як показник сучасних світоглядних інновацій. У формуванні естетичної і художньої культури особистості хореографічне мистецтво є найважливішим аспектом естетичного виховання. Естетика хореографії - це світ краси руху, звуків, світлових фарб, костюмів, тобто світ чарівного мистецтва. Хореографічне мистецтво створює і впроваджує свої закони осягнення світу, засновані як на конкретній відповідності життєвого і художнього матеріалу, так і на ступені вірності метафоричному образу віддзеркалення життя. Виразальні засоби танцювальних форм як головні чинники художньої практики хореографічної культури, пройшли тривалий еволюційний шлях, видозмінюючись і збагачуючись, згодом утворили систему, яка визначає наукові знання, виразальні засоби, аудіовізуальну і ритмопластичну основу, формально-технічні принципи, естетику, специфічні риси і можливості хореографічної культури. Хореографічне мистецтво здатне задовольнити прагнення особистості до естетичного зростання, поєднати її внутрішній і зовнішній світ, активізувати творчу уяву та емоційні реакції. Естетичне виховання забезпечує можливість постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Воно має особливе значення в розвитку особистості, оскільки від його сформованості значною мірою залежить формування повноти соціального світогляду, ціннісних орієнтацій, ефективність залучення до активної художньо-творчої діяльності, в цілому розвиток художніх традицій, відродження національної культури.

Ключові слова: хореографічне мистецтво, мистецтво, художньо-естетичне виховання, художньо-творча діяльність, ціннісні орієнтації.

In the article choreographic culture is considered as means of formation of the holistic system of all-around formation of any personality, its national

consciousness, as the index of modern ideological innovations. In the formation of aesthetic and artistic culture of the individual choreography is the most important aspect of aesthetic education. Choreography is a world of the beauty of movements, sound, light colors, costumes, i.e. the magical world of art. Children tend to see it in ballet performances, art albums, movies. Their following independent views and opinions sometimes deserve respect. They develop not only the artistic skills of performing dances of different genres, but also they generate habits and standards of children's behavior in accordance with the laws of beauty.

Choreographic art does contribute to the physical development of children and enrich them spiritually. This harmonious occupation attracts both children and their parents. A child who has a ballet posture, captivates the others. But its formation is a long process, which requires many qualities of children. Discipline, hard working and patience are those traits that are needed not only in a choreography class, but also in everyday life. These traits are developing by teachers-choreographers within years and define success in many cases.

Choreographic art is able to satisfy the individual's pursuit of aesthetic growth, to unite his inner and outer world, to activate imagination and emotional reactions of a child. Choreography, being based on musically organized, conventional, figurative-expressive movements of the human body, promotes formation of emotional sphere of personality, embodiment in the dance movements the features of his character, formation of his spiritual values.

Keywords: chorographical culture, art, art-aestetical education, dance.

Постановка проблеми. В умовах постійних соціокультурних змін, характерних для бурхливого ХХІ століття збереження власних духовних, національних та естетичних орієнтирів набувають неабиякої актуальності. Чільне місце у виховному процесі посідає проблема всебічного та гармонійного розвитку молоді особистості, що вступає в суспільне життя. І

вагому роль в контексті даної проблеми посідає залучення молоді до естетичного досвіду людства, засвоєння та переосмислення естетичних та загальнолюдських цінностей. Відтак питання естетичного виховання сучасної молоді на разі перебуває в ключі актуальних. Значний потенціал щодо естетичного виховання молоді містить хореографічне мистецтво, яке за соєю сутністю є синкретичним та поєднує не лише танцювальне, а й музичне, театральне та образотворче мистецтво. Водночас із зростанням технічного забезпечення виконання часто на другий план відходить духовність. Однак тільки тоді мистецтво стає захоплюючим, коли воно породжене високим особистісним цензом і автора постановки, і виконавця, яскравістю їхнього світобачення, темпераменту, емоцій, змістовного знання предмета творчості. Отже, хореографічна культура має стати відкритою танцювально-образною моделлю входження особистості, у світ художньої культури не лише через його пізнання, але й індивідуальне емоційне переживання, що потребує удосконалення технологій, професійної майстерності, спрямованих на активно діалогічний характер спілкування та духовно-творчий потенціал культури і особистості. Тому дослідження національних хореографічних традицій та сучасних тенденцій розвитку хореографічної культури в Україні, а також шляхів змістовного наповнення сукупності різноманітних нових програм художньо-естетичного циклу, що передбачені галуззю "Естетична культура", є актуальним у теоретичному і практичному значенні.

Аналіз останніх дослідень і публікацій. Проблема формування естетичної культури розглядалась та аналізувалась за різними напрямками. Питання естетичного виховання засобами хореографічного мистецтва піднімалися Л.С. Виготським, В.В. Денисенко, В.А. Кармановською, С.М. Соколовською, О.О. Городько та ін.

Метою статті є аналіз наукових підходів до визначення сутності естетики хореографічного мистецтва і підготовці майбутніх учителів мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хореографія навчає відчувати красу реального світу, розвиває поставу, увагу, пам'ять, позитивно впливає на загальний фізичний розвиток, сприяє їх духовному росту. Це вимагає врахування психологічних умов сприйняття і засвоєння основ хореографічного мистецтва, усвідомлення його специфіки та значення. Тому серед найактуальніших постає проблема застосування методів та прийомів формування художньо-естетичних, морально-етичних, творчих якостей особистості засобами хореографічного мистецтва .

У формуванні естетичної і художньої культури особистості хореографічне мистецтво є найважливішим аспектом естетичного виховання. Хореографія - це світ краси руху, звуків, світлових фарб, костюмів, тобто світ чарівного мистецтва. Діти прагнуть побачити це на балетних виставах, у художніх альбомах, відеофільмах. Наступні їх самостійні думки і судження часом заслуговують на повагу. Доктор Селія Спарджер, автор книги «Анатомія і балет», колишній консультант Королівського балету Англії, писала, що «балет є надто складним засобом виховання постави, дисциплінованого і красивого руху, швидкої мозкової реакції і зосередженості, щоб обмежити його вивчення лише для небагатьох обраних» [8, с. 112]. Заняття хореографічним мистецтвом сприяють фізичному розвитку дітей та збагачують їх духовно. Це гармонійне заняття приваблює і дітей, і батьків. Дитина, що володіє балетною поставою, захоплює оточуючих. Але її формування-процес тривалий, що вимагає багатьох якостей від дітей. Дисциплінованість, працьовитість і терпіння - ті риси характеру, які необхідні не тільки в хореографічному класі, але і в побуті. Ці якості роками виховуються педагогами-хореографами і визначають успіх у багатьох справах.

Почуття відповідальності, так необхідне в житті, рухає дітей, що займаються хореографією, вперед. Не можна підвести поруч стоїть в танці, не можна спізнитися, тому що від тебе знаходяться в залежності інші, не

можна не вивчити, не виконати, не допрацювати. Акуратність в хореографічному виконавстві, охайність форми в хореографічному класі переноситься і на зовнішній вигляд дітей у школі. Вони виділяються не тільки своєю поставою, але і зачіскою, чистотою і елегантністю носіння звичайнісінької одягу. Виховання етикету є однією зі сторін на заняттях з хореографії. Приємно бачити, що діти з хореографічного класу ніколи не пройдуть попереду старшого, хлопчики подадуть руку при виході з автобуса, сумки та портфелі дівчаток - в руках у хлопчиків. Увага і турбота про інших - необхідна якість у характері дітей, і заняття хореографією вирішують ці завдання. Хореографічне мистецтво у дитини є доповненням і продовженням його реальному житті, збагачуючи її. Заняття цим мистецтвом приносять йому такі відчуття і переживання, яких він не міг би отримати з будь-яких інших джерел[4,с.110].

Творча особистість - найважливіша мета як усього процесу навчання, так і естетичного виховання. Без нього, без формування здатності до естетичного творчості, неможливо вирішити найважливіше завдання всебічного і гармонійного розвитку особистості. Цілком очевидно, що кожен педагог за допомогою естетичного виховання готує дітей до перетворювальної діяльності. Педагог-хореограф повинен сформувати, розвинути і зміцнити у дітей потреба у спілкуванні з мистецтвом, розуміння його мови, любов і гарний смак до нього. В науковій літературі розробка проблем хореографічного мистецтва здійснюється в історико-аналітичному, проблемно-теоретичному, фольклорно-етнографічному та освітньо-методичному напрямках. Історико-аналітичний репрезентований дослідженнями А. Гуменюка, К. Голейзовського, М. Максимова, С. Безклубенка, Г. Боримської, М. Загайкевич, Ю. Станішевського. Дослідження теорії хореографічної культури представлені працями Ю. Станішевського, Т. Чурпіти, Р. Малиновського. Проблемно-теоретичні питання відображені у роботах М. Загайкевич та В.

Пасютинської. Процес сценізації українського народного танцю проаналізовано у працях В. Верховинця, А. Гуменюка, К. Василенка.

Одне із завдань мистецтвознавчої науки - розробити нові підходи у дослідженні сутності сучасної хореографічної культури і у напрямі її професійного засвоєння, і з точки зору з'ясування генетично притаманних їй базових компонентів, закладених природою хореографічного мистецтва, а також властивих особистісній культурі митця. Окреслений напрям досі не привернув достатньої уваги дослідників. Його розробка відбувається здебільшого на емпірично-практичному рівні узагальнення новітніх явищ і підходів до сучасної хореографічної культури в окремих формах організації хореографічної справи (М. Вантух, Б. Колногузенко, М. Гузун, Л. Цветкова, О. Колосок та ін.).

Таким чином, хореографічне мистецтво як цілісна система художніх смислів (цінностей) з відповідною логікою культурно-історичного процесу, що звернена до людської суб'єктивності, потребує теоретичного дослідження на підставі практичних узагальнень внутрішньої логіки її художньо-естетичного змісту, що постає як палітра зв'язків з іншими видами мистецтва; як виконавська культура і розвиток хореографічних умінь та навичок; як імпровізація і інтерпретація форми та художньо-естетичного змісту музично-танцювальних творів; як виявлення специфіки образної мови мистецтва хореографії; як засвоєння знань (спеціальних термінів і понять) та усвідомлення синтезу мистецьких форм [2, с.43].

Сучасне хореографічне мистецтво все більше набуває культуротворчого значення як показник світоглядних інновацій, що відбуваються в особистісних характеристиках її суб'єктів - не тільки дорослих, але й дітей. Узагальнення цих характеристик дозволило з'ясувати, що сучасна хореографічна культура - це динамічне та інтегроване явище, процес творчої

самореалізації, який передбачає створення нової інформації, тобто продуктивну діяльність [3, с.34].

Мистецтво танцю надає людині одне з найвищих духовних переживань - естетичну насолоду. Без естетики немає художньої освіченості (грамотності), а без останньої немає насолоди мистецтвом. Естетика міститься у праці, художній творчості, побуті, у всіх сферах діяльності, вона формує в людині творче начало і здатність сприймати красу та насолоджуватися нею, цінити і розуміти мистецтво. Зокрема в народному танці виражається естетичний ідеал народу. Він вирізняється триединою природою, являє собою синтез добра, краси та істини [1, с.78]

Хореографічне мистецтво характеризується різноманітністю використання рухів як засобів художньої виразності для передачі емоційних станів, почуттів, думок, а також для виявлення сутності образу, якогось втілює артист балету. Дослідження проблеми розвитку молоді засобами хореографії знайшли своє висвітлення у філософській, мистецтвознавчій, етнографічній, фольклористичній, педагогічній, психологічній літературі. Хореографічна діяльність є одним із видів художньо-творчої діяльності, яка у специфічній властивій їй формі - танцях, віддзеркалює внутрішній світ людини, її бажання, прагнення, творче становлення. Видатний балетмейстер, викладач-хореограф Р.В. Захаров дає таке визначення цьому поняттю: "Хореографія - мистецтво танцю. В це поняття входять народні, побутові танці, класичний балет. Як і інші види мистецтва хореографія відображає соціальні процеси, взаємини між людьми. Специфіка її полягає у тому, що почуття, переживання людей вона передає у пластичній образно-художній формі"[7, с.93]. Отже, специфіка хореографічного мистецтва полягає в його особливих виразних засобах - музично організованих, образно-виразних формах рухів. Похідним матеріалом виявлення рухів є людське тіло, за допомогою якого створюється художній образ. Завдяки пластичності, високому рівню розвитку моторної координації, графічній та динамічній виразності

рухів, жестів, поз, через міміку, контакт очей, пантоміміку виконавець доносить до глядача зміст танцювального твору.

Під терміном "хореографія" в сучасних наукових дослідженнях прийнято розуміти танцювальне мистецтво загалом - як таке, що базується на "музично організованих, умовних, образно-виразних рухах людського тіла" [2,с.67], тобто як своєрідне художнє висловлювання, створення образу за допомогою специфічних пластичних інтонацій. В основі пластичної інтонації лежить перебіг емоцій, почуттів людини, що стають "видимими", реальними через рухи, жести, пози та міміку. Сучасне хореографічне мистецтво, ґрунтуючись на танцювальних традиціях, які склалися впродовж багатьох віків, має дуже великі можливості впливу на особистість людини. У процесі історичних перетворень змінювався статус і функції хореографічної діяльності. Це було зумовлено роллю й місцем танцю в системі державності, освіти та культури. Домінування або занепад виховного, соціокультурного, суспільного статусу хореографічної діяльності в кожній історичній системі залежало від еволюційних перетворень. Важливим для сучасної системи освіти є естетико-виховний статус хореографічної діяльності, що акумулює в собі естетично-культурний, емоційно-почуттєвий, художньо-творчий розвиток особистості [7с.34].

Наприкінці ХХ - початку ХХІ століття значно активізувалася увага науковців до естетико-виховних можливостей хореографічного мистецтва, його ролі та функцій у житті сучасної людини. Така кількість дисертаційних досліджень є свідченням того, що хореографічне мистецтво має потужний естетико-виховний потенціал. У процесі танцювальної діяльності можливо виховувати емоційно-культурну, творчу особистість, що є важливим завданням сучасної естетично-виховної системи.

Отже, сутність хореографічної діяльності полягає у танцювально-руховій активності особистості, в ході якої набуваються і вдосконалюються

не лише спеціальні хореографічні здібності (еластичність м'язів і суглобів, пластичність та краса рухів, виворітність ніг, легкість стрибків тощо), а й формується вміння відтворювати, інтерпретувати, створювати різноманітні за видами та жанрами танцювальні твори. В процесі їх виконання в учасників хореографічних колективів виховуються естетичні смаки, художнє мислення, естетичне ставлення до мистецтва, формується естетична культура, естетичне сприйняття світу, накопичуються художньо-естетичні знання, розвиваються естетичні почуття, судження, уміння та виражаються внутрішні переживання особистості, тобто розкривається її індивідуальність[2, с.56].

Соціальний розвиток особистості засобами хореографічного мистецтва забезпечується рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів і передбачає глибокий інтерес до цього жанру мистецтва та активну участь особистості в художньо-творчій діяльності. Особлива активізація свідомості засобами хореографічного мистецтва зумовлюється тим, що танець (як художній твір) – явище соціальне, яке відтворює дійсність і оцінює зображуване, прагнучи виявити його сутність. Хореографічне мистецтво пов'язане з різноманітними сферами життєдіяльності людини і суспільства: політичною, соціальною, побутовою, господарською, художньою, пізнавальною (світоглядною), комунікативною, виховною, рекреаційною. Художній образ цього мистецького жанру виникає із музично-ритмічних рухів людського тіла. Еволюція танцювального мистецтва — це процес освоєння та вираження людиною навколишньої природної та соціальної дійсності. Ю.Борєв відзначає, що танець відображає історію та характер народу, його духовні цінності, звичаї, традиції, психологію, естетичні смаки. Такими, зокрема, є українські народні танці: побутові, обрядові, дитячі, козацькі тощо. Їх виконання чи споглядання породжують життєтворчу енергію, відкривають світ української культури.

Хореографічному мистецтву властива висока «чутливість» до всього, що відбувається у соціальному середовищі. Воно завжди узагальнює і

синтезує найсуттєвіші й найвизначніші проблеми людського життя, викликає до них суспільний інтерес. Закріпленню у свідомості одержаних знань сприяє емоційна забарвленість художньої інформації, яка передбачає почуттєвий рівень реагування, що розширює межі пізнання навколишнього світу, допомагає усвідомити його іманентне багатство [11, с. 67].

Танцювальне мистецтво, як зразок художнього втілення народом соціокультурних норм життєдіяльності, не тільки відтворює їх, але й передає з покоління в покоління. Творча глибина цього жанру мистецтва криється у здатності осмислювати людський досвід на такому рівні, на якому він водночас виявляється і як універсальна загальність, і як неповторна індивідуальність, завдяки чому стає можливим залучити до світу художньої реальності кожну дитину. Танець — мистецтво синтетичне, це «зрима музика», в якій звукові образи завжди поєднуються з пластичним жестом. Спорідненість цих процесуальних інтонаційно-виразних мистецтв, яку підкреслюють спільні для них характеристики (плавність, ритм), знайшла своє підтвердження у відомому афоризмі Р.Вагнера: «Основа симфонії — танець», у визначенні музики Г.Гегелем, як «танцю, рух котрого позбавлений наочності»

У сучасному світі особливого значення набуває хореографічне мистецтво, яке за своєю природою є синтетичним. Заняття хореографією розвивають емоційну і вольову сферу особистості, сприяють залучення до національно-культурних цінностей, орієнтують людину на здоровий спосіб життя, підвищують працездатність, що забезпечує цілеспрямований розвиток життєво важливих духовних, інтелектуальних і фізичних якостей майбутнього покоління.

Залучення до здобутків різних видів мистецтв, надбань народної творчості забезпечує естетичний розвиток особистості, високу мистецьку освіченість підростаючого покоління, формує художні почуття, смаки та погляди. Саме вони складають основу художньо-естетичного досвіду особистості.

Художньо-естетичне виховання забезпечує можливість постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Воно (виховання) має особливе значення в розвитку особистості, оскільки від його сформованості значною мірою залежить формування у громадян повноти соціального світогляду, ціннісних орієнтацій, ефективність залучення до активної художньо-творчої діяльності, в цілому розвиток художніх традицій, відродження національної культури. Хореографічне мистецтво здатне задовольнити прагнення особистості до естетичного зростання, поєднати її внутрішній і зовнішній світ, активізувати творчу уяву та емоційні реакції дитини. Хореографія, що спирається на музично організовані, умовні, образно-виразні рухи людського тіла, сприяє формуванню емоційної сфери особистості, втіленню в танцювальних рухах особливостей її характеру, формуванню в неї духовних цінностей [2, 56].

Висновки. Виходячи з цього, у сучасних умовах хореографія має розглядатися з позицій естетичного підходу, що дозволить, враховуючи синтетичність хореографічного мистецтва, намітити зони перетину хореографії з іншими галузями. Такий напрям зовнішньої інтеграції дасть змогу через хореографічне мистецтво долучатися до різних галузей знань. Специфічність і різноманіття видів і жанрів хореографії дає можливість здійснювати внутрішню інтеграцію через діалог танцювальних мов різних народів жанрів хореографічного мистецтва. Реалізація виховних завдань відбувається через зміст художньо-естетичного виховання засобами хореографії та має на меті виховати цілісну особистість.

Література:

1. Абдоков Ю.Б. Музыкальная поэтика хореографии : пластическая интерпретация музыки в хореографическом искусстве : автореф. дис... на соиск. учен. степ. канд. искусствоведения : спец. 17.00.01 / Абдоков Ю.Б. – М. : Рос. акад. театр. искусства, 2009. – 26 с.

2. Авдиев В.И. Новый свободный творческий танец : обзор / Авдиев В.И. // Искусство. Театр-кино-печать. – 1929. – № 5–6 (июль-август). – С. 124–134.
3. Анфілова С.Г. Співвідношення танцювального і пластичного в жанрі балету : автореф. дис... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.02 / Анфілова С.Г. – Х. : Харк. державний ун-т мистецтв ім. І.П. Котляревського, 2005. – 19 с.
4. Безклубенко С.Д. Теорія культури : навч. посібник / Безклубенко С.Д. – К. : КНУКіМ, 2002. – 324 с.
5. Бежар М. Мгновение в жизни другого / Морис Бежар. – М. : Рус. творч. палата, 1998. – 240 с.
6. Бернадська Д.П. Феномен синтезу мистецтв в сучасній українській сценічній хореографії: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01 / Бернадська Д.П. – К. : Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2005. – 20 с.
7. Бичко А.К. Історія філософії : підруч. / [Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г.]. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
8. Блок Л.Д. Классический танец : история и современность / Блок Л.Д. – М. : Искусство, 1987. – 556 с.
9. Закович М.М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посібник / Закович М.М. – К.: Знання, 2004. – 567 с.
10. Канішина Н.М. Художньо-естетичні засади українського авангардного мистецтва першої третини ХХ століття: автореф. дис... канд. філос. наук: спец. 09.00.08 / Канішина Н.М. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 20 с.
11. Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теорет. исслед. внутреннего строения мира искусств: Ч. I—III / Каган М.С. – Л. : Искусство, 1972. – 440 с.
12. Левчук Л.Т. Естетика / Левчук Л. Т. – К. : Вища шк., 2000. – 399 с.

References:

1. Abdokov YU.B. Muzykal'naya poetika khoreografii : plasticheskaya interpretatsiya muzyki v khoreograficheskom iskusstve : avtoref. dis... na soisk. uchen. step. kand. iskusstvovedeniya : spets. 17.00.01 / Abdokov YU.B. – M. : Ros. akad. teatr. iskusstva, 2009. – 26 p.
2. Avdiyev V.I. Novyy svobodnyy tvorcheskiy tanets : obzor / Avdiyev V.I. // Iskusstvo. Teatr-kino-pechat'. – 1929. – № 5–6 (iyul'-avgust). – pages. 124–134.
3. Anfilova S.G. Spivvidnoshennya tantsyuv'al'nogo i plastichnogo v zhanri baletu : avtoref. dis... kand. mistetstvoznavstva: spets. 17.00.02 / Anfilova S.G. – KH. : Khark. derzhavniy un-t mistetstv im. I.P. Kotlyarevs'kogo, 2005. – 19 p.
4. Bezklubenko S.D. Teoriya kul'turi : navch. posibnik / Bezklubenko S.D. – K. : KNUKIM, 2002. – 324 p.
5. Bezhar M. Mgnoveniye v zhizni drugogo / Moris Bezhar. – M. : Rus. tvorch. palata, 1998. – 240 p.
6. Bernads'ka D.P. Fenomen sintezu mistetstv v suchasniy ukrains'kiy stsenichniy khoreografiy: avtoref. dis... kand. mistetstvoznavstva: spets. 17.00.01 / Bernads'ka D.P. – K. : Kiyv. nats. un-t kul'turi i mistetstv, 2005. – 20 p.
7. Bichko A.K. Istoriya filosofiy : pidruch. / [Bichko A.K., Bichko I.V., Tabachkovs'kiy V.G.]. – K. : Libid', 2001. – 408 p.
8. Blok L.D. Klassicheskiy tanets : istoriya i sovremennost' / Blok L.D. – M. : Iskusstvo, 1987. – 556 p.
9. Zakovich M.M. Kul'turologiya: ukrains'ka ta zarubizhna kul'tura: navch. posibnik / Zakovich M.M. – K.: Znannya, 2004. – 567 p.
10. Kanishina N.M. Khudozhn'o-yestetichni zasady ukrains'kogo avangardnogo mistetstva pershoi tretini XX stolittya: avtoref. dis... kand. filos. nauk: spets. 09.00.08 / Kanishina N.M. – K. : Nats. un-t im. T. Shevchenka, 1999. – 20 p.
11. Kagan M.S. Morfologiya iskusstva: Istoriko-teoret. issled. vnutrennego stroyeniya mira iskusstv: CH. I—III / Kagan M.S. – L. : Iskusstvo, 1972. – 440 p.
12. Levchuk L.T. Yestetika / Levchuk L. T. – K. : Vishcha shk., 2000. – 399 p.

Вих. Данні

III Мистецько-педагогічні читання пам'яті професора О. Я. Ростовського
«Мистецька освіта України : європейський вектор розвитку». – Ніжин, 2019. –
С. 56-58.